

Роднае Слова

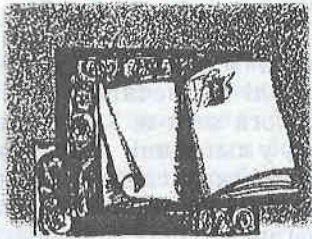

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ

ISSN 0234-1360

7

2005

ШКОЛА І НАЦЫЯНАЛЬНАЕ АДРАДЖЭННЕ

Светапогляд

Галіна АДАМОВІЧ

РАЗВАЖАННІ ПРА СУЧАСНУЮ ФОРМУЛУ ЧАЛАВЕКА

ЖЫВЁЛІНА, ІМЯ ЯКОЙ – ЧАЛАВЕК,
ЦІ ЧАЛАВЕК, ІМЯ ЯКОМУ – ЖЫВЁЛІНА?

“Пяць мільярдаў. Такі, як лічыць сучасная навука, узрост Сусвету... За нашай галактыкай ёсць іншыя, вучоныя налічваюць іх у Сусвеце не менш як сто мільярдаў, і ў кожнай па сто мільярдаў зорак... Уявім, Сусвет існуе ўсяго тры дні... У панядзелак у дванаццаць гадзінаў адбыўся найбуйнейшы выбух... І вось прыкладна да раніцы аўторка заззялі зоркі... Гэтыя зоркі былі аколеныя віхурамі матэрыі, якія ў сваю чаргу ўшчыльняліся. Адна з такіх віхураў і была нашай Зямлёй... Да поўдня другога дня ўтварылася зямная кара... Увесь дзень... ад поўдня аўторка да поўдня серады, Зямля застаецца бесплоднай. На ёй няма жыцця. Толькі пачвары на скалы, балоты, вулканы... У чацвер (апошні з трох умоўных дзён. – Г. А.) да сямі гадзінаў раніцы... у акіяне з’явіліся першыя рыбы... і хвіліну таму (за хвіліну да дванаццатых гадзінаў – умоўны час завяршэння эвалюцыі да часу апавяду ў рамане. – Г. А.)... з дурнай малпы, у якой з прычыны асаблівых умоў жыцця з’явіўся бінакулярны зрок, супрацьпастаўлены вялікія пальцы на руках і высокаразвіты мозг, з дурной малпы, рэшткі якой потым знайшлі на Яве... Хвіліну таму, з завостраным крэменем, з запаленай губай, з прадбачаннем смерці з’явілася новая жывёліна з трагічным імем, жывёліна... імя якой чалавек” (з рамана амерыканскага пісьменніка Джона Апдайка “Кентаўр”).

Жывёліна, імя якой – чалавек, ці чалавек, імя якому – жывёліна?..

Жыццё рухаецца наперад, калі чалавек адказвае на пытанні. Калі чалавек задае пытанні – наперад рухаецца навука.

Здольнасць задаваць пытанні, сумнявацца нараджае вучонага. Уменне дзейнічаць неабходна для практыкаў, яно паскарае эвалюцыю.

Чалавек – гэта вынік узаемадзеяння жыцця і руху.

І чым далей чалавек “адыходзіць” ад малпы, тым больш ён з’яўляецца вынікам вонкавых умоваў існавання, а не толькі аб’ектам прыроднага пачатку самога жыцця.

Звесткі пра аўтара змешчаны ў № 1.

Навука пра ўзрастанне / захаванне чалавечага ў чалавеку павінна ў наш час улічваць гэтыя прапарцыі, ураўнаважваючы іх самім працэсам выхавання і адукацыі.

Калі чалавек з’яўляецца прыродным арганізмам і самім фактам свайго існавання ўключае ў жыццё асяферы, значыць, працэс выхавання і адукацыі павінен быць скіраваны на захаванне упарадкавання, нават гуманізацыю біясферы як прыроднага асяроддзя, у якім жыве і развіваецца чалавек.

Калі чалавек – аб’ект і суб’ект сацыяльнага асяродку і частка наасферы, значыць, працэс выхавання і адукацыі трэба суадносіць з асноўным вектарам сацыякультурнага развіцця чалавецтва. Або наадварот, гэты вектар павінен быць арыентаваны ў кірунку сацыялізацыі асобы, і наасфера мусіць будавацца такім чынам, каб адпавядаць найвышэйшай задуме пра чалавек – рэалізацыі яго глыбіннай сутнасці, сапраўднага яго прызначэння на Зямлі.

Калі чалавек мае асаблівы, эмацыйны, псіхічны ўзровень самавыяўлення, які звязвае яго разам з усімі ў псіхасферы Зямлі, значыць, працэс выхавання і адукацыі павінен адпавядаць задачы ўдасканалення, узбагачэння, ачышчэння псіхасферы і эмацыйнага свету кожнай яе адзінкі.

Таму што, мусіць, сапраўды чалавек створаны “па вобразе і падабенстве” да Бога. Але тое не азначае, што вобраз і падабенства дадзены чалавеку ў бестэрміновае карыстанне і могуць быць “разменнай манетай” у варунках яго прыватнага жыцця. На самай справе, як лічаць тэолагі і філосафы, “вобраз і падабенства” – гэта магчымасць, дарунак чалавеку, які той можа рэалізаваць, ажыццявіць (але для таго патрэбны пэўныя намаганні, уменні пераадолюваць цяжкасці жыцця), але можа і не ажыццявіць. Сапраўды ж, як часта такая магчымасць чалавекам папросту не спраўджваецца, і ён набывае нейкае іншае, больш далёкае ад выяўлення боскай сутнасці аблічча, чым гэта было дадзена яму пры нараджэнні. “Твар чалавека ў старасці застывае маскай пераможнай страсці”, – пісаў

айцец Павел Фларэнскі. І калі згадзіцца з тым, дык ці шмат сапраўды прыгожых, высакародных, адухоўленых твараў людзей сталага ўзросту сустракаем мы ў жыцці?!

Такім чынам, асноўнае пытанне, якое стаіць перад чалавекам нашага часу, – гэта пытанне пра рэалізацыю сваіх найвышэйшых магчымасцяў, таго прызначэння, за якое (што сцвярджаюць пісьменнікі) можна аддаць жыццё. Бо жыццё можна аддаць за тое, дзеля чаго ўвогуле варта жыць. Магчыма, гэта пытанне пра расцярушванне жыцця на дробязі, пра яго стоптванне паміж хлявом і хатай, паміж аўтобусным прыпынкам і заводам, прадпрыемствам ці ўстановай, дзе мы працуем, пра што пісаў некалі беларускі філосаф Валянцін Акудовіч. І на самай справе такое жыццё не вартае тых намаганняў, што ў прыныце спрыяюць узнікненню жывога на Зямлі, яго барацьбе за само жыццё.

Калі пачаткам адліку чалавечага ў чалавеку можна лічыць саму магчымасць рэалізацыі яго “вобраза і падабенства” да Бога, тады вяршыняй выяўлення асобы, вынікам жыццёвых намаганняў можна назваць сам гэты вобраз і падабенства, што набывае чалавек, пераадольваючы цяжкасці, перашкоды, перажываючы перыяды ўзлётаў і падзенняў.

У “Боскай камедыі” Дантэ гэты шлях пралягае ад “чарвяка” (напачатку) і да “матылька” (напрыканцы жыцця). У гётэўскім “Фаўсце” – ад жадання прыняць смерць, не спасцігнуўшы сутнасці жыцця, да ўдзелу ў вечным яго колазвароце, прайшоўшы праз пакуты ў імкненні “да святла” (“Хто жыў з імкненнем да святла, – / Таму даём збавенне”). Адроджанай у варунках жыцця – такой паўстае душа чалавека, што жыў і рухаўся з такім імкненнем. І яна застаецца прыгожай, магчыма, нават набывае найвышэйшую прыгажосць, падобна да Венеры, якая адраділася з марской пены (як на карціне “Адраджэнне Венеры” Сандра Бацічелі).

Калі ж чалавек шукае вокамі гненых радасцяў, забываючыся на вечныя каштоўнасці, калі чалавек прадае сваю душу, каб заахвоціць прагнасць і сквапнасць, – душа змяншаецца, змяняецца, перацяраваецца, ператвараецца ў пыл, у друз. Так ператвараецца ў засохлы кавалак бруду душа Флема Сноўса, які заклаў яе д’яблу дзеля асабістага ўзбагачэння, і толькі дзеля яго (з трылогіі амерыканскага пісьменніка Вільяма Фолкнера “Вёсачка”, “Горад”, “Асабняк”).

Таму на пачатку XXI ст. найбольш актуальным застаецца пытанне: “Быць альбо не быць?” – чалавеку, чалавецтву, Зямлі. Усе магчымыя варыянты ўжо пройдзены ў пошуках адказаў на пытанні, інтэрпрэтаваныя ў актуальных кантэкстах: “Рыць альбо не рыць?”, “Піць альбо не піць?”, “Жыць альбо не жыць?”, “Мыць альбо не мыць?” і г. д. – і адказах на іх: “Направа, налева. Уверх, уніз. Устаць, легчы” (у паэме дадаіста Трыстана Тцары “Воблачная насоўка”).

Што замінае чалавеку прайсці шлях да спраўджвання яго чалавечай, найвышэйшай, годнасці?

Аднойчы герой “Боскай камедыі” Дантэ заблукаў у змрочным лесе. Вобраз змрочнага лесу

выступае сімвалам тагачаснай Фларэнцыі – горада, у якім перамаглі папличнікі (будучыя праціўнікі) Дантэ, якога яны ж і асудзілі на вечнае “быць” – быць у выгнанні, якое сталася “вечным”. Але ж герой імкнуўся да асветленых вышыняў – праз змрочны лес, праз цёмную даліну. Цяпер яму перагарадзілі шлях звяры, што выступілі сімваламі людскіх заганаў: менавіта людскія заганы перапыняюць памкненне да вышыняў, перакрываюць шлях да краіны справядлівасці, раўнавагі і гармоніі, таго, што ў літаратуры Адраджэння атрымае назву: “утопія”.

Размову з Дантэ працягнуў Максім Танк. У вершы “Калі б я ішоў з Дантэ па вуліцы...” беларускі паэт сцвярджае, што ў наш час ён мог бы назваць нашмат болей людскіх заганаў, чым мог ведаць Дантэ.

Людскія заганы замінаюць узыходжанню чалавека да краіны дабрабыту, раўнавагі, гармоніі, справядлівасці. Менавіта заганы перашкаджаюць магчымасцям рэалізацыі “чалавечага” ў чалавеку, ператварэнню “чарвяка” ў “матылька”, спраўджванню высокадухоўнага, сапраўды годнага, натуральнага ў чалавеку і чалавецтве.

Нямецкі паэт Сярднявечча Ганс Сакс паказвае, як “дурні” (загані) адольваюць людзей, ператвараюць іх у нечыльна хворых. “Быкаранне дурняў” – такі называецца гэты працэс ачышчэння хворых ад заганаў.

Сучаснае грамадства не пазбаўлена ад незлічонай колькасці хваробаў – дурняў. Але якім чынам мы лечым хворых, якім чынам лячыць хворобы – і дагэтуль застаецца адным з самых актуальных пытанняў для “лекараў” – практыкаў, навукоўцаў, настаўнікаў, палітыкаў.

Эстэтычная праграма ваймарскага класіцызму Ёгана Вольфганга Гётэ і Фрыдрыхша Шылера, прапанаваная імі ў 1790-я гг., – праграма адукацыі і выхавання, стварэння новага грамадства негвалтоўным шляхам – з дапамогай навук і мастацтваў.

Асветніцтва, новы этап якога Беларусь перажывае ў наш час, – гэта ідэйна-культурны рух, што мае на мэце найперш негвалтоўныя шляхі ператварэння чалавека і разам з ім усяго грамадства па законах, якія найбольш адпавядаюць прыродзе чалавека і запатрабаваныя самім уваходжаннем яго ў складаныя структуры бія-, псіха-, наасфераў.

Калі прыгадаць сказанае вышэй – чалавек з’яўляецца складаным біяпсіхасацыяльным арганізмам, што суадносіцца з названымі трыма сферамі, – становіцца зразумелым, у якіх кірунках павінны весціся працэсы адукацыі і выхавання на сучасным этапе. І варта ўлічваць вопыт першапачынальнікаў-асветнікаў.

Найперш тое, што звязана са структурамі біясферы Зямлі. Канцэпцыя “прыроднага чалавека”, “натуральнага чалавека”, акрэсленая асветнікамі XVIII ст., прадугледжвала наступнае: “ніхто не мае права шкодзіць здароўю, шчасцю, свабодзе, маёмасці іншага” (Джон Лок). У формуле біялагічнага пачатку чалавека гэтыя параметры захоўваюць, бяспрэчна, прырытэтнае значэнне. Г. зн. сацыяльнае жыццё, як і жыццё прыватнай асобы, павінна быць аргані-

завана такім чынам, каб здароўе, шчасце, свабода і маёмасць чалавека – усё тое, што неабходна для падтрымання і функцыянавання жыццядзейнасці, – як мага больш адпавядалі “натуральным” яго патрабаванням. Таму ў сістэме выхавання і адукацыі павінны, безумоўна, прысутнічаць веды пра біялагічную прыроду чалавека, умовы і спецыфіку яе падтрымання (захавання).

З наасферай перш за ўсё звязвае чалавека тое, што скіроўвае яго на дзейнасць у грамадскім жыцці, у пашырэнні і ўдасканаленні цывілізацыйных асноваў функцыянавання аднаго і ўсіх. Блок сацыяльных навук – адзін з трох “кітоў”, на якіх трымаецца свет чалавека і чалавецтва.

Псіхасфера – адна з самых складаных і пмагузроўневых структур. Псіхічны свет асобы – гэта аб’ект і суб’ект жывога жыцця, залежная і неабходная частка ўсёй псіхасферы. І як некалі пісаў англійскі паэт Джон Дон, чалавек – гэта Выспа, без якой немагчымы Акіян. Так і псіхасфера ўключае ў сябе мікрасвет адзінкі, які ў ёй вырастае да параметраў макрасвету, каб наоў вярнуцца да чалавека. Структура псіхасферы – жывы арганізм, што можа функцыянаваць толькі ў стане “жыцця” (гамлетаўскае “быць!”), а не “смерці” (“не быць?”). Канцэпцыя адукацыі і выхавання павінна пачынацца і завяршацца на гэтым ключавым жыццядзейным параметры асобы.

Улічваючы названыя тры кірункі ўзаемадзеяння чалавека і сусвету, наоў прыгадаем асветнікаў, ідэі якіх звязаныя з негвалтоўнымі шляхамі змянення грамадства, з выхаваннем і адукацыяй чалавека Новага часу.

Ідэя стваральнай працы. Яна была сфэрджана вобразнай сістэмай рамана “Рабінзон Круза” Даніэля Дэфо, прагучала ў “Падарожжах Гулівера” Джонатана Свіфта, “Уэйкфілдскім сьветары” Олівера Голдсмита, “Кандыдзе або Аптымізме” Вальтэра. “...Кожны, хто замест аднаго коласа ці адной сцяблічкі зможа вырасціць на тым самым полі два, зробіць чалавецтву і сваёй радзіме большую паслугу, чым усе палітычны разам узятыя”. Зразумела, што слухнасць можнага выказвання, як і аб’ектывацца ў дадзеным выпадку, трэба звязаць з ранейшай сістэмай мыслення і рабіць папраўку на наш час. Або: “Трэба апрацоўваць свой сад” – словы Кандыда агучвалі ідэю “малых справаў”, неабходнасць рабіць хоць маленькую, але канкрэтную добрую справу. Таму ідэя стваральнай працы можа быць дапоўнена таксама тэорыяй “малых справаў”, што, бяспрэчна, не выклікае прыняповых прэрэчанняў у цяперашняй выхаваўча-адукацыйнай парадыгме.

Ідэя выхавання чалавека ў народным асяроддзі. Згодна з логікай новага мыслення, асветнікі знаходзілі ў прадстаўнікоў трэцяга саслоўя тая станоўчыя якасці, што для прадстаўнікоў вышэйшага свету былі амаль выключэннем. “Народнае асяроддзе” – гэта выпрабаванні чалавека цяжкасцямі жыцця “на дне”, у варунках сацыяльных катаклізмаў і ў час народных

бедстваў, самім існаваннем на ўзроўні “трэцяга” саслоўя.

Ідэя адукацыі і выхавання з дапамогай навук і мастацтваў. Канцэпцыя ваймарскага класіцызму Ё. В. Гётэ і Ф. Шылера ўключала ў сябе фармаванне свядомасці чалавека, выхаванне з дапамогай мастацтваў, праз нагляднае адлюстраванне “чыстага чалавека”, які, на думку асветнікаў, прысутнічае ў кожным індывідууме.

Ідэя выхавання ўладара. Гэтая думка прысутнічае ў творах Дж. Свіфта (“Падарожжы Гулівера”), Ф. Шылера (“Дон Карлас”) і інш. Згодна з канцэпцыяй Шарля Луі Мантэск’ё, калі ўсталявалася дэспатыя, або бескантрольная ўлада кіраўніка, і калі той злоўжывае ўладай, народ мае права на паўстанне (такая думка была выказана і ў трактаце Джона Мільтана “Правы і абавязкі караля і ўладароў”, напісаным раней за працу французскага асветніка больш як на 50 гадоў).

Ідэя грамадскай дамовы. Паводле працы Жан-Жака Русо, “грамадская дамова” заключаецца ў характары ўзаемаадасінаў паміж уладай і соцыумам, аснову якіх складае дамова. Менавіта яна павінна гарантаваць усім грамадзянам асноўныя правы – свабоду, роўнасць, недатыкальнасць маёмасці, калі ўлада належыць народу, волю якога выконвае заканадаўца. Урад павінны паўсяляцца ў выпадку невыканання ім дамовы, гэтаксама як і народ павінны мець права выконваць свае абавязкі.

Асветніцкія ідэі выхавання і адукацыі, сфармуляваныя ў творах заходнееўрапейскіх пісьменнікаў, застаюцца актуальнымі і ў наш час. Арыентуючыся на іх, можна акрэсліць складнікі пратэрэння біяпсіхасацыяльнага арганізма ў “чалавека”, “чарвяка” – у “матылька”, прадстаўніка грамадства, які быў бы запатрабаваны ў XXI ст., калі яно не абмяжуе самога чалавека элементарным узроўнем выжывання, прымітыўным складам жыццядзеяння яго функцый.

Такім чынам, кожны з трох складнікаў асобы суадносіцца з пэўным кірункам асветніцкай дзейнасці.

- Біялагічнае звязана найперш з неабходнасцю стваральнай працы, што з’яўляецца асноўнай умовай выжывання чалавека як віду жывельнага свету;

- псіхічнае – з працэсамі выхавання і адукацыі – з дапамогай навук і мастацтваў, у народным (навакольным) асяроддзі;

- сацыяльнае – з сістэмамі грамадскай дамовы, выхаваннем адказнасці асобы, як тых, што ажыццяўляюць кіраўніцтва соцыумам, так і яго грамадзянаў.

Таму задачы, сфармуляваныя асветнікамі XVIII ст., захоўваюць сваю актуальнасць у перыяд распаду старых біяпсіхасацыяльных формаў, уяўленняў, адносін, у час стварэння новых біятэхналогій, змянення псіхасферы, трансфармацыі сацыяльных умоваў і гарантый жыцця чалавека, грамадства, дзяржавы, нацыі, чалавецтва. У наш час і надалей у новым тысячагоддзі.